

Az 1940-es évek második felében Magyarországról alijázó zsidó árva- gyerekek dilemmái

A második világháború végén, ill. a felszabadulást követően a Magyarországra visszatérő zsidók, munkaszolgálatosok, munka- és koncentrációs táborok túlélői elsősorban azokat a más-hová hurcolt családtagjaikat várták vissza egykori otthonukba, akiknek háború alatti sorsáról nem rendelkeztek megbízható információkkal. Sokan a legkülönbözőbb hivatalokkal folytatott levelezés, valamint visszatérő túlélők sokszor egymásnak ellentmondó elbeszélései alapján próbálták akár évekig is nyomozni, hogy mi történt a Holocaust során családjuk egyes tagjaival. Fenákel Judit író, aki gyermekkorában anyjával együtt a szolnoki cukorgyárból először Strasshofba, majd onnan a Wünschek–Dreher sörgyár aichhofi uradalmába került kényszermunkára, a következőképpen emlékezett vissza egy 2001-ben adott interjújában arra, hogyan tudták meg, és még inkább hogyan igyekeztek feldolgozni azt, hogy a családfő, Judit apja nem fog visszatérni a munkaszolgálatból:¹

„Édesapád mikor halt meg, vagy hogy tudtátok meg, hogy meghalt?”

6 „Nem tudjuk pontosan, hogy ez '44 legvégén vagy '45 legelején volt, de több levelem is van a haláláról. Ugyanis hát mi annyira vártuk őt, hogy amikor mi azon a helyen, ahova deportáltak bennünket, felszabadultunk, akkor én kimentem az országútra, ahol zúdultak az orosz katonák, és ott álltam, hogy apukám jönni fog, és mi itt találkozunk. Nem tudom, hogy képzeltem. Hát gyerekésszel..., hogy képzeltem, hogy kerül oda, honnan tudja, hogy mi ott vagyunk, de úgy gondoltam, hogy mi ott fogunk találkozni. No, amikor ugye ebből nem lett semmi, akkor mikor hazaértünk Magyarországra... haragszom magamra azért, hogy azt mondom, hogy „haza”..., akkor is úgy képzeltem, hogy ő várni fog bennünket az állomáson. Vagy Pesten vagy Gyomán, mert Endrődnek nem volt vasútállomása, ma sincs. És meg voltunk döbbenve, hogy nem vár. Aztán tudom, hogy nagyon sokáig jártunk ki, a vonatok hozták haza a hadifoglyokat, a volt katonákat, a deportáltakat, a volt munkaszolgálatosokat is. Lestük, hogy jön. Nem jött, nem jött, és akkor ez a... apunak ez a jóbarátja elkezdett érdeklődni, hogy mi történt vele, és erre vonatkozóan vannak levelek, volt bajtársai írták meg, hogy... mindegyik nagyon szégyenkezve, mintha az ő szégyenük lenne, hogy ezt közölni kell a Fenákel Lajos feleségével, hogy Kőszegig volt együtt apu az alakulatával. Hála Istennek, van ezekben a levelekben, hogy nem érte meg, mert utána a többiek mentek Mauthausenbe, és az már halálmenet volt. És mindegyik egybehangzóan ezt írja, hogy... hát apu mindig gyöngye gyomrú volt, tudom, hogy mindig külön főztek neki ilyen diétás ételeket, mert apunak fáj a gyomra, meg mindig kapkodta be a szódabikarbónát, erre emlékszem. És hát végképp tönkrement a gyomra az ottani kosztól, meg bizonyos dolgokat, például a fagyökeket és a fűvet nem bírta megenni, nem is volt hajlandó. És az van ezekben a levelekben, hogy végelgyengülésben halt meg. De olyannyira konkrétak ezek a levelek, barakktársai írták, hogy még az egyikben az is benne van, hogy volt neki egy jó bőrkabátja, és azt ki kapta meg, amikor halva találták a priccsen. Én úgy tudtam, hogy kiment a latrinára, és nem jött be, mások azt írják, hogy ott a priccsen halt meg reggelre. De teljesen egybehangzó, ami... tanúi voltak a halálának. Kőszeg, az egy híres tábor

1 VHA, 51638. Fenákel Judit 1936-ban született Budapesten. Az interjút Bársony Ágnes készítette 2001. április 5-én, Budapesten, magyar nyelven.

volt. Nagyon sokan pusztultak ott el. Úgyhogy az ő halála, az nyomon követhető... arról tudunk. De azt is tudom, hogy már réges-rég nyilvánvaló volt, hogy meghalt, és itt voltak ezek a levelek, melyek tanúsították, és édesanyám férjhez ment, de nekem volt egy visszatérő rémálmom. Ezt is többször megírtam, hogy csöngetnek, én megyek ki ajtót nyitni, és ilyen koldusrongyokban ott áll az apukám az ajtóban. Ezt nagyon sokáig álmodtam is, meg gondoltam is. És hogy akkor mi történe.”

Ebben a bizonytalan helyzetben, még várva az egyes családtagokat, vagy a kapott információkat még nem biztosan elfogadva, a túlélők törekeny és bizonytalan, gyakorta változó terveket szőttek életük folytatásáról, beleértve annak helyszínét is. Jelen cikkemben kizárólag ezekre a rendelkezésünkre álló ego-dokumentumokból, családi hagyatékokból, tanúvallomásokból, életút interjúkból és más személyes iratanyagokból leszűrhető, kifejezetten személyes, családi dilemmákra szeretném felhívni a figyelmet. Még egy fontos megkötés: a magyarországi zsidó túlélők családi helyzetüket tekintve, nagy általánosságban, két csoportra oszthatók. Az egyik csoportba azok tartoznak, akik szűk családjukból egyedül éltek túl a Holokausztot. Ők azok az általában fiatal felnőttek, akik túléltek az auschwitzi deportálást és a náci koncentrációs táborokat, ill. az életben maradt munkaszolgálatosok. A másik csoportba azok tartoznak, akik egy csonkacsaládban éltek túl a Holokausztot, családtagjaik egy részével együtt. Ide tartoznak elsősorban a pesti gettók, és a strasshofi deportálás túlélői. Utóbbiaknál a családi dinamikák talán minden más tényezőnél erősebben befolyásolták azt, hogy egy-egy család, vagy az egyes családtagok hogyan és főleg hol gondolták az életük folytatását a háborút követően. Az egykori strasshofi deportáltak esetében ugyanis a felszabadulás, és a korábbi lakhelyükre való visszatérés többnyire jelentősen átstrukturálta a túlélő csonkacsaládokat.² Többségük hazavárta a munkaszolgálatos apákat és idősebb fiúkat, sokszor azokat is, akiktől már hosszabb ideje nem kaptak életjelet. A hazatéréskor szembesültek azzal is, hogy a Strasshofba deportáltakkal ellentétben, az Auschwitzba deportált családtagjaik és közösségük más tagjainak túlnyomó többsége nem élte túl a Holokausztot.

Minden család gyászolt, de a gyászuk sokféle, részben megélhető, részben megélhetetlen volt, mellyel ráadásul a család egyes tagjai különbözőképpen, sokszor egymásnak ellentmondóan próbáltak megküzdeni. A családi gyász mellett az újrakezdés is komoly kihívások elé állította a túlélőket. Bizonytalan helyzetben, alapvető információk hiányában kellett eldönteniük olyan alapvető kérdéseket, hogy hol és hogyan akarják folytatni életüket. Sokszor maga a hazatérés sem volt végleges döntés. Hiányzó családtagjaikat várták haza, de a Holokauszt tapasztalatait követően életüket máshol tervezték újrakezdeni. Azonban ebben sem volt semmilyen egységes stratégia. Voltak, ahol családok döntöttek a kivándorlás mellett, voltak, ahol csak a fiatalabb generáció. A háború éveiben kiskamasz gyerekek csatlakoztak jellemzően cionista csoportokhoz az izraeli kivándorlást választva.

2 A strasshofi deportálásról lásd Frojmovics–Kovács 2015; Frojmovics–Kovács 2018.

Az egykori strasshofi csonkacsaládok háború utáni dilemmáira egy látszólag egyszerű, bár szélsőséges alaphelyzetet szeretnék röviden bemutatni: a deportációt csak a gyerekek éltek túl, de csak Magyarországra visszatérve szembesültek azzal, hogy szüleik egyike sem maradt meg.³

Azok a gyerekek – a strasshofi deportáltak esetében általában testvérek –, akik szűk családjukból egyedül éltek túl a deportálást, többnyire a felszabadulást követően visszatértek Magyarországra azt remélve, hogy találnak túlélő családtagot. Idősebb testvért, unokatestvért, nagybácsit vagy nagynénit, valakit. Ez történt például az 1933-ban Debrecenben született Ehrenfeld Ferencel, aki születésétől kezdve nem hallott, ezért 1944 Peszahjáig a budapesti Izraelita Siketnémák Országos Intézetének bentlakásos diákja volt.⁴ Akkor, a német megszállás következtében, az intézet hazaküldte családjukhoz a vidékről érkezett diákjait. Ferencet 1944 nyarán anyjával és a nála nyolc évvel idősebb nővérével, Klárral deportálták 1944 nyarán Debrecenből Strasshofba. Apja és bátyja akkor már munkaszolgálatos volt. Strasshofból az anya két gyerekével egy Bécs melletti birtokra, Münchendorfba került mezőgazdasági munkára. Az istállóban laktak, krumplit szedtek, valamint arattak. A bombázások alkalmával a földek melletti árkokba menekültek, ahonnan látták az égő Bécset.

1944 novemberében, a mezőgazdasági szezon végeztével, Bécsbe szállították, és egy iskolában kialakított ún. lakótáborban (Wohnlager) helyezték el őket (21. Mengergasse 33-35). A kibombázott házakhoz jártak dolgozni, túlélőket és értéktárgyakat kellett keresniük. 1945 tavaszán a németek evakuálták a táborot, a csoportot halálmenetben vitték végig Mauthausenig. Egy alkalommal az anyja megpróbálkozott volna a szökéssel, de Ferenc a nála levő hátizsákot, melyben főleg élelem volt, éppen feltette a csoporttal haladó szekérre, étel nélkül pedig az anyja nem kockáztatta meg a család szökését. Mauthausenben az anya hamar tífuszos lett. A felszabadulást ugyan még megérte, de néhány nap múlva a hörschingi amerikai katonai kórházban meghalt. Anyja halála után Ferenc mindenképpen Erec Jisraelbe akart menni, de nővére rábeszélte, hogy térjenek vissza Magyarországra, hátha megtalálják apjukat és testvérüket. Ferenc bátyja valóban visszatért a munkaszolgálatból, a testvérek tőle tudták meg, hogy az apjuk meghalt. Egy Debrecen melletti faluba költöztek, ahol távolabbi rokonaik éltek. Klári férjhez ment. A család Ferencet vissza akarta küldeni a budapesti Süketnéma Intézetbe, de amikor Ferenc számára kiderült, hogy a túlélő intézeti gyerekek mindvégig együtt maradtak Budapesten, és nem deportálták őket, úgy érezte, nem tud beilleszkedni közéjük.

Házas nővére Erecbe, bátyja pedig Amerikába akart menni. Ferenc a nővéréhez csatlakozott. 1946-ban hagyták el illegálisan Magyarországot, Jugoszláviába mentek.⁵ Ott Klári hét hónapra megszülte a fiát, ezért két hónapra Zágrábban maradtak, hogy a csecsemő megerősödjön. 1946 telén a Rafiah nevű hajón hagyták el Jugoszláviát, mintegy 700 illegális alijázóval együtt. A hajó a görög partoknál viharba került, és 1946. december 8-án Syrna szigete mellett elsüllyedt. Ferencnek és rokonainak sikerült kiugraniuk a süllyedő hajóból. A szerencsétlenségben 8-an meghaltak.⁶

3 A Holokauszt következtében árván maradt testvérek esetére lásd YVA O3/11684, Moshe Porat (sz. Frisch Ernő, Hajdúnánás, 1931), interjú készítésének helye és időpontja: n.a., 2011. július 18., YVA O3/12767, Pnina Rubinstein (sz. Frisch Irén, Hajdúnánás, 1929), interjú készítésének helye és időpontja: Haifa, 2006. december 31. – e két interjút testvérek adták. Valamint: YVA O3/12060, Jakov Ehrenfeld (sz. Ehrenfeld Ferenc, Debrecen, 1933), interjú készítésének helye és időpontja: Jeruzsálem, 2002. május 23., és YVA O3/13018, Esther Schindler (sz. Szegfű Irén, Hajdúnánás, 1938), interjú készítésének helye és időpontja: Yad Vashem, Givataim, 2006. október 25. A strasshofi túlélők életéről, a háborút követő években Magyarországon, lásd Frojimovics 2021.

4 Az Izraelita Siketnémák Országos Intézete diákjainak háború alatti sorsáról lásd Frojimovics 2016, valamint Frojimovics 2017.

5 A második világháborút követő illegális zsidó kivándorlásról (a Bricháról) lásd Bauer 1970; Magyarországi vonatkozásairól pedig lásd Novák 2002; valamint Frojimovics 2015. A témáról lásd még Ephraim Dekel munkáját, aki 1947–1948 során errec-jisraeli küldöttként a Bricha európai parancsnoka volt. Az eseményeket testközelből megtapasztaló szerző könyve eredetileg héberül jelent meg két kötetben 1958-ban Tel-Avivban *Banetive HaBriha* címen. Angol változatát lásd Dekel 1972.

6 A Rafiah szerencsétlenségéről lásd: <https://wrecksite.eu/wreck.aspx?222275> (utolsó letöltés: 2024. január 25).

A szigeten nem volt hová elhelyezni a többszáz embert, zuhogó esőben a szabadban voltak. A csecsemő nem tudott szopni, és bár valaki hozott neki kecsketejet, azt nem itta meg. Pár nap múlva jött két angol hajó és Ciprusra vitte a csoportot, a betegeket pedig Rhodosra. Így Ferenc és családja Rhodosra került. Onnan két hónap múlva Erec Jisraelbe szállították őket. Ferenc egy jeruzsálemi süketnéma intézetbe került, ott élte át 1948-ban a város ostromát is.

Az Ehrenfeld gyerekek tehát, miután megtudták, hogy szüleik nem éltek túl a Holokausztot, egyértelműen el akarták hagyni az országot. Még akkor is, ha a legidősebb testvér, Klári, férjhez ment, és gyereke is született. A kérdés csak az volt, hová menjenek. Klári immár a saját családjával és öccsével Erec Jisraelt, a munkaszolgálatot túlélte testvérük, László, pedig az Egyesült Államokat választotta.

Egy darabig hasonló történt Szegfű Irénnel és három nővérével is. Irén 1938-ban született Hajdúnánáson, legidősebb nővére 11 évvel volt idősebb nála. A Szegfű családból is az anyát deportálták a négy lányával együtt. Ők Bécsbe kerültek, ahol egy iskolai lakótáborban (15. Hackengasse 11) végig együtt voltak az egyik nagynénjükkel és annak négy gyerekével, köztük egy másfél éves kicsivel. Bécsből őket is Mauthausenbe vitték, és ők is gondolkodtak a szökésen. Irén anyja végül úgy döntött, hogy két sokgyerekes családnak semmi esélye megszökni, és túlélni a hegyekben, így a halálmenetben maradtak. Ebben a csoportban, hogy gyorsabban haladjanak, egy idő után a németek szekerekre tették a kisgyerekeket és az időseket. A hét éves Irén és 11 éves nővére is egy szekerre került, és a többiektől külön érkeztek Mauthausenbe. Amikor a gyaloglók is megérkeztek, a gyerekek anyjukat és nővéreiket keresték. Egy ismerősüktől azonban megtudták, hogy azok lemaradtak, mivel egyik nővérük megsérült és a többiek vele maradtak.

Végül Mauthausenben szabadultak, és csak Magyarországra visszatérve találkoztak nővéreikkel. Tőlük tudták meg, hogy mi történt az anyjukkal a Mauthausen felé tartó halálmenetben. Útközben az egyik nővér, Lea, hátára rávágtak puskatussal, amitől eltört egy bordája. Végül azonban mindhármuknak sikerült felszállniuk valamilyen járműre, ami viszont elromlott és száguldani kezdett. Sikerült leugraniuk, de az ugrás szerencsétlenül sikerült, és Leán, valamint az anyján átment a jármű. Saranak nem lett baja. A menet viszont továbbment és őket hármukat otthagyták; Leát és anyját súlyos állapotban. Sara mindenkiről levette a sárga csillagot, és egy arra menő német járműre felkérérdkedett azzal, hogy a két sérült magyar menekült. A közeli kórházba vitték őket. Sarát pedig egy helyi család fogadta be. Minden nap meglátogatta a sérülteket. Leának az egyik lába roncsolódott szét, anyjának viszont súlyos hassérülése volt. A kórházban halt meg. A felszabadulás után Sara visszahozta Magyarországra Leát, akit még sokáig kórházban kellett kezelni. A négy testvér visszatért Hajdúnánásra, a teljesen kifosztott szülői házba, és a visszatérőktől megtudták, hogy apjukat Dachauban veszítették el.

Miután bizonyossá vált, hogy árván maradtak, elhatározták, hogy Erec Jisraelbe vándorolnak. 1946 legelején érkeztek egy németországi DP-táborba, Aschauba. Ott a lányokat korcsoportjuknak megfelelő csoportokba osztották. A két kisebb, Irén és Cippora, azonban olyan rossz fizikai állapotban voltak, hogy időről-időre kórházba, vagy szanatóriumba vitték őket. Sara aztán egy nap a saját korcsoportjával alijázott. Mivel azonban az Exodusra került, testvérei hamarosan viszontlátták Németországban. Lea a Theodor Herzl hajóra került, őket Ciprusra vitték a britek. A két fiatalabb testvér 1947 végén alijázhatott volna, de Irén megbetegedett, így ő átkerült a bergen-belseni DP-táborba. Vele ment Cippora is, aki nem akarta egyedül hagyni a húgát. Végül 1948 márciusában érkeztek meg Erec Jisraelbe. Mind a négyen alijáztak tehát, de nem egyszerre.

A két kisebb lány, Irén és Cippora, Kfar Batiaba került, egy vallásos gyerekotthonba.⁷ Az otthon vezetője szét akarta választani őket, mint minden más testvért, mert a házakat korcsoportok szerint szervezték. Erre Cippora kiabálni kezdett az igazgatóval, mondván: „A németek sem választottak szét minket, úgyhogy te biztosan nem fogsz. Semmi nem segít rajtad, együtt fogunk maradni.” Így hát együtt maradtak, és egy ágyban aludtak, mert Irén félt éjszaka egyedül.

Felnőtt emberként a nővérek nem beszéltek egymás közt az átéltekről. Irén (Izraelben már Esther) és a szintén Hajdúnánásról származó férje elvi okokból soha nem utaztak el Izraelből. Esther – nyilván szoros összefüggésben mindazzal, amit a család a háború alatt és közvetlenül utána átélt – egész életében nővérként dolgozott különböző kórházakban.

ÖSSZEGZÉS

Az árván maradt gyerekek tehát sokszor – bár nem mindig – a kivándorlást választották. Voltak olyan családok, ahol a túlélő gyerekek szétszakadtak egymástól, mivel saját döntésükből nem ugyanoda mentek. Voltak ugyanakkor olyan esetek is, ahol végül sikerült ugyan együtt maradni, de hosszabb-rövidebb ideig a testvérek elszakadtak egymástól. A kivándorlást intéző hatóságok, és az illegális alija szervezetei ugyanis egyáltalán nem vették figyelembe azt, hogy milyen traumát jelent a Holokausztot túlélő gyerekek számára a megmaradt családtagok újbóli, nem önszántukból történő szétválasztása. És úgy látszik ezzel az izraeli gyermekvédelmi szervek sem voltak tisztában az 1940-es évek második felében.

---

⁷ A Bessie Gotsfeld ifjúsági falu és mezőgazdasági iskoláról lásd <https://amitchildren.org/timeline/kfar-batyabessie-gotsfeld-childrens-village-farm-school-opens-raanana/> (utolsó letöltés: 2024. január 25).

SZAKIRODALOM

Bauer, Yehuda 1970: *Flight and Rescue: Bricha, the organized escape of the Jewish survivors of Eastern Europe, 1944–1948*. New York.

Dekel, Ephraim 1972: *B'riha: Flight to the Homeland*. New York.

Frojimovics Kinga 2015: A Bricha kezdetei Magyarországon (1945 nyara – 1946 márciusa). *Korunk* (III. folyam, 26.) 5. 63–71.

Frojimovics, Kinga 2016: Attempting to Rescue Handicapped Jewish Children: The National Institute for the Israelite Deaf-Mute in Budapest During and After the Holocaust, 1938–1948. In: Grazia Prontera et al. (eds.): *Children and War: Past and Present II*. Solihull, UK, 139–148.

Frojimovics, Kinga 2017: The National Institute for the Israelite Deaf-Mute in Budapest, 1938–1948: A Case Study for the Rescue Strategy of Continuously Operating Jewish Communal Institutions, In: Joanna B. Michlic (ed.): *Jewish Families in Europe, 1939 – Present: History, Representation, and Memory*. Waltham, 67–84.

Frojimovics Kinga 2021: Családi mindennapok – mindennapi családok. Strasshofi túlélő családok Magyarországon az 1940-es évek második felében. In: Lénárt András – Kovács Tamás (szerk.): *Hogyan tovább? Zsidó családok Magyarországon a háború után*. Budapest, 20–29.

Frojimovics, Kinga – Kovács, Éva 2015: Jews in a 'Judenrein' City: Hungarian Jewish Slave Laborers in Vienna (1944–1945). *Hungarian Historical Review* (4.) 3. 705–736.

Frojimovics, Kinga – Kovács, Éva 2018: Tracing Jewish Forced Labor in the Kaiserstadt – A Tainted Guided Tour in Vienna. In: Werner Dreier – Angelika Laumer – Moritz Wein (eds.): *Education with Testimonies, Vol. 4: Interactions – Explorations of Good Practice in Educational Work with Videotaped Testimonies of Victims of National Socialism*. Berlin, 93–103.

Novák Attila 2002: Legális és illegális kivándorlás Palesztinába. In: „Szólj Izrael fiaihoz...” (Mózes II. könyve 31.13.). Budapest, 87–97. (Bethlen Téri Füzetek.)